

ԱՐԻՍԻՆԻԱՅԻ ՀԱՅ ԳԱՂԹԱՎԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Արիսինիան ներկայ Նեկուս Մենելիկի օրով դուրս գալով մոռացման շրջանից՝ աշխատում է քաղաքակրթութեան ճանապարհով առաջ գնալ: Մի ժամանակ վայրենիների և գերեվաճառութեան հայրենիք հռչակուած այդ երկիրը բոլորովին կերպարանափոխուած է ներկայանում: Քրիստոնեայ մի բուռն ժողովուրդ շրջապատուած ամեն կողմից մահմէդական ցեղերից՝ իր ինքնուրոյնութիւնը պահպանելու համար երկար տարիներ ստիպուած է եղել արիւնահեղ պատերազմ մղել նըրանց դէմ, տանելով վերջապէս վերջնական յաղթանակ իր այսօրուայ թագաւորի օրով: Իսկ իտալացիների դէմ տարած յաղթութիւնը ցոյց տուեց ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհին Արիսինիայի կենսունակութիւնը իր գոյութիւնը ինքնիշխան կերպով պահպանելու հարցում: Այնուհետև այդ երկիրը խաղաղ զարգացման շաւղի մէջ մտնելով և լայն բաց արած իր դռները ամենքի առաջ՝ ընական ճանապարհով առաջ է ընթանում: Լինելով միապետական ինքնիշխանութեամբ կառավարուող մի երկիր՝ նրա բախտը կապուած է եղել իշխողի անձնաւորութեան հետ, և հէնց այդ է պատճառը, որ Արիսինիայի ներկայ Նեկուս Մենելիկը եղած է իր այսօրուայ իշխողը: Շատեթեմք նրանց, ինչ ետ՝ համեմատում են իր երկրի վերաբերմանը Պետրոսը Ռուսաստանին Շարլմանը Ֆրանսիայի և Մեծն Այս թագաւորը դիւ վերաբերմամբ. և իրաւունք էլ ունին: Նութեամբ օժտուած անալի լուսաւոր հայեացքներով և տոկուն մանները լայն ծ, մի կողմից ընդարձակելով իր երկրի սահմանութեամբ պափքերով, միւս կողմից ամենաաշխուրջ հսկոներկայանում է նուաճել է այդ երկրի անդորրութիւնը, որով ռավարիչ: Ազաւթամանակ թէ նուաճող և թէ հմուտ կացուածքի ապահովիւն, լուսաւորութիւն, կեանքի և ստաղի Արիսինիայ, լութիւն. հաւ թէ ինչ կարելի է գտնել՝ արհրքան էլ որ մ. իսկ այսպիսի պայմանների տակ ապրելով, դ շրջապատուած լինի իրանից ստոր զարգա-

ցում ունեցող ժողովուրդներով, կեանքը չէ կորցնում իր հըմայքը:

Նախ մի քանի խօսք, թէ ինչպէս հայերը կարողացել են ծանօթանալ այդ երկրի հետ, որը այնքան հեռու է ընկած իրանց հայրենիքից: Այս հեռաւորութիւնը ոչ մի արգելք չէ ներկայացնում. հայերը սովորած լինելով աւելի հեռու երկրներ գաղթելու, Արիսինիայի վերաբերմամբ այդ արգելքն էլ չքանում է, եթէ դա իսկապէս արգելք ներկայանար: Արիսինիան և Հայաստանը առանձնապէս վերցրած, իսկապէս բաւական մեծ տարածութեամբ միմիանցից հեռու են ընկած, սակայն կայ մի ուրիշ կէտ, որ այդ երկու երկրների մէջտեղը գտնուելով՝ այդ հեռաւորութիւնը կիսով պակասեցնում է. դա Եգիպտոսն է: Արիսինիա գաղթող հայերը բոլորն էլ նախ իրանց կայան ունեցած են Եգիպտոսը. իսկ այդ վերջինը համարեա դրացի երկիր լինելով Արիսինիային, աւելի դիւրին է դառնում հաղորդակցութիւնը: Այդպիսի պայմաններում այլևս շատ բան հարկաւոր չէ հայերի համար Արիսինիա ընկնելու:

Արիսինիա գաղթած հայերը բոլորն էլ տաճկաստանցիներ են, որոնք, բացի երկու ընտանիքից, գաղթած են արիւնոտ թուականներից յետոյ, ինչպէս ասացինք, ոտ դնելով նախ Եգիպտոսի հողի վրայ և յետոյ այս կողմերը, թողնելով մի այնպիսի երկիր, ուր հարստահարուած, իրաւագուրդ, արհեստական աղքատութեան հասած վիճակ են ունեցած եղել, բռնադատուած են եղել ապրելու միշտ ասիական խաւարում և ընկնելով մի այսպիսի տեղ, որը իրանց տալիս է անսահման ազատութիւն, կեանքի, ստացուածքի ապահովութիւն բառի ամենալայն իմաստով, անհատական իրաւունքների հաւասար յարգանք, լայն ասպարէզ գործածելու համար իրանց ձիրքերը և կարողութիւնները, կարելի է կարծել, որ հայերը դրանցից աւելին չէին մտածում գտնել իրանց դիմած երկրում. այդքանն էլ բաւական էր, որ մի անգամ այստեղ ոտ դնելով՝ կամենային և՛ հաստատուել: Բայց դեռ այդ չէ բոլորը. Արիսինիան իբր նոր բացուած երկիր, որ ուզում է զարգանալ երոպական քաղաքակրթութեան ճանապարհով ընթանալով, միևնոյն ժամանակ ներկայանում է մի անմշակ երկիր, կարօտ աշխատող ձեռների իր բնական հարստութիւնները շահագործելու համար: Ահա ուրեմն և նիւթականապէս օգտուելու ասպարէզը, որը թէ երկրի և թէ այնտեղ դիմողի բարգաւաճումն է ապահովացնում: Եթէ կայ մի հանգամանք, որը կարող է մի քիչ անհաճոյ թուալ, դա այն է, որ Արիսինիայում բնակութիւն հաստատող կուլտուրական ժողովրդի համար, ինչպիսին են հայերը, վիճակւում է ապրել աւելի ստոր

գարգացում ունեցող տարրերի հետ և ենթարկուել վարչական այնպիսի պայմանների, որոնք թէև բնիկների համար նպատակայարմար և ոչ մի տարօրինակութիւն չեն ներկայացնում, սակայն որոշ քաղաքակրթութիւն ունեցողների վերաբերմամբ բաւարար չեն:

Հայերը իրանց հայրենիքում երոպական քաղաքակրթութիւնը ասիական խաւարում տարածողների հոչակն են վայելում, այդ ուղղութեամբ ինչ են ներկայացնում նրանք Արիստիտիայում: Ահա մի հարց էլ, որի պատասխանը հաստատական է: Հայերը գաղթելով օտար հող՝ պահպանում են իրանց կոչումը, իհարկէ եթէ հիւրընկալող երկիրը իրանց ձիրքերի պէտք ունենայ: Չմեղադրուելու համար, թէ այսպիսի մի վճիռ ազգային շովինիզմի արդիւնքից է առաջանում այստեղ, առաջ եմ բերում մի օտարի կարծիքը մեզ հետաքրքրող հարցի վերաբերմամբ: Սրանից երեք ամիս առաջ Ատիս-Աբաբայի ռուս դեսպանութեան անդամներից մինը, արհեստով բժիշկ, Ջիբուտի էր եկած դեսպանութեան համար մի որոշ պաշտօն կատարելու: Պօսակցութիւն ունենալով յիշեալ բժիշկի հետ Ատիս-Աբաբայում դտնուող հայերի վերաբերմամբ, ահա թէ ինչ եզրակացութիւն արեց նա. — «Անուրանալի է, որ հայերը Արիստիտիայում որոշ կուլտուրական դեր են կատարում. ես չեմ կարող ասել թէ նրանք իրանց ամեն մի ձեռնարկութիւններում միմիայն այդպիսի ներշնչումով են դրդուած, սակայն միւս երոպացի, հնդիկ կամ արաբ գաղթականների նման էլ միմիայն շահադիտական ձգտումներով չեն առաջնորդուած: Իրանց ամենահամեստ դիրքում անգամ խրատական օրինակ են ներկայանում բնիկների վերաբերմամբ: Երբ մի նոր գաղթական հայ է՝ գալիս, նրա առաջին գործը լինում է ստեղծել իր համար ապրուստի յարմարութիւններ. վերցնում է մի կտոր ամալի գետին, որի վրայ նախ մի համեստ, բայց մաքուր բնակարան է կանգնեցնում, յետոյ սկսում է շուրջը ցանկապատելով պտղատու ծառեր տնկել կամ բանջարանոց մշակել, այնպէս որ մի քանի ժամանակից յետոյ կը տեսնէք յանկարծ, որ այդ ամալի հողի կտորը դառել է մի գեղեցիկ տեսարան ներկայացնող բնակատեղի: Սրանք անշուշտ մեծ բաներ չեն ուրիշ երկրների համար, սակայն Արիստիտիայի վերաբերմամբ դա ուրիշ բան է: Այս փոքր բաները ընդօրինակելով է որ բնիկները պիտի ոտ դնեն կուլտուրական կեանքում: Արդէն խոշոր և երոպական մտքով առած բարեփոխումների համար դեռ վաղ է. երկիրը իր այժմեան տնտեսական պայմաններում չէ կարող բաւականութիւն տալ այդպիսի բարեփոխումների պահանջներին: Արհեստների մէջ աւելի նը-

կատելի է հայերի մատուցած ծառայութիւնները. նրանք են եղած Մենելիկ թագաւորի մօտ առաջին անգամ կատարելագործուած արհեստների մասին գաղափար տուողները և շատ անգամ նւթական շնաս կրողներ են եղել միմիայն նրա համար, որ ցոյց տան իրանց ունեցած ընդունակութիւնները»:

Ռուս բժշկի ասածներէ մէջ Հափազանցութիւն չեմ գրտնում: Հայերը իրանց հայրենիքում լինելով մեծ մասամբ երկրագործ և արհեստաւոր ժողովուրդ, բնական է, որ այդպիսի գրաղմունքների մէջ իրանց ունեցած երկարամեայ փորձառութիւններից բաժանուելը օտար հողում իսկ իրանց դժուար պիտի գար, բացի այն, որ նոյնիսկ եթէ կամենային էլ փոխել իրանց տիրապետած գործը մի նոր և անծանօթ գրաղմունքի, նրանց անկարելի պիտի լինէր յաջողութեամբ գործածել այդ վերջինը: Հէնց դրա համար էլ է, որ արհեստաւորներից շատերը չկարողանալով միմիայն իրանց արհեստով բաւականութիւն գտնել՝ միացրել են այդ գործին նաև վաճառականութիւնը: Միևնոյն կերպով է բացատրւում և՛ այն, որ Աբխազիայում նոյնիսկ միմիայն վաճառականութեամբ գրաղուող հայերը չեն կարողացել առաջնակարգ դիրք գրաւել՝ չունենալով այդ ճիւղում պահանջուած փորձառութիւնը, որով և անկարող մինչև իրանց ոսկորները առևտրականներ են և իւրացրած են տեղական պահանջներին բաւականութիւն տալու գաղտնիքը: Զգտումը սակայն առաջադիմելու և յաղթելու խոչընդոտներին գոյութիւն ունի նրանց մէջ, իսկ ինչ որ ամենակարևորն է և գովելին, դա այն է, որ նրանք իրանց ստանձնած գործերում աշխատում են որքան կարելի է պատուաւոր կերպով վարուել և վստահութիւն գրաւել այն շրջաններում, ուր յարաբերութեան մէջ են գտնւում: Այս բոլորի հանդէպ հարց է ծագում, թէ ինչ է լինում նրանց վարձատրութիւնը, առանց որի իհարկէ չէր կարող յարատև լինել հայերի մատուցած ծառայութիւնները այդ երկրին:

Ոչ միայն հայերը, այլ և ուրիշ ազգութիւնների պատկանող անհատներ, որոնք որևէ առիթ են ունեցած աշխատելու Ատիս-Աբաբայում կամ Հարարում կառավարութեան գործերում, որը անմիջական կախում ունի երկրի վեհապետից, այն գաղափարն են կազմած, թէ թագաւորը արժանապէս չէ վարձատրում, և իրանց կատարածի հանդէպ շատ քիչ դրամ են ստանում: Այս բանում ես ճիշտ եմ գտնում միայն վերջին ասացուածքը, թէ հնչիւն դրամով քիչ են վարձատրւում կառավարութեան գործերի մէջ աշխատողները: Բայց դրա փոխարէն աշխատա-

ւորները վարձատրուում են ուրիշ եղանակով, և եթէ նրանք կամենային օգտուել այդ վերջին տեսակի վարձատրութիւնից, կրկնապատիկ աւելի պիտի կարողանային շահել, քան թէ իրանց սպասած դրամական վճարից: Մենելիկը վարձատրում է նրանով, ինչով որ նա աւելի հարուստ է. հնչիւն դրամը նրա համար դեռ թանգ արժէ, այդ պատճառով էլ դրանում ժլատ է, սակայն նա հարուստ է հողով, երկրի բերքով և ընտանի կենդանիներով, և նա միշտ պատրաստ է վարձատրել այդ վերջիններով, եթէ իր մօտ համակրութիւն կամ վստահութիւն գտնողները ուզէին ընդունել: Եւ ո՞վ գիտէ, գուցէ այդ վերջինի մէջ նա ուզում է իրագործել մի խելացի նպատակ՝ իր երկրի օգտի տեսակէտից՝ անուղղակի կերպով ստիպելով քաղաքակրթուած տարրերին երևան հանել երկրի հարստութիւնը: Եթէ թագաւորի այդպիսի տրամադրութիւնից չեն ուզում օգտուել նրանք, որոնք նրա գործերում են գտնւում, մեղաւորը իրանք են, իրանց սեփական կամեցողութեամբ է, որ զրկւում են արժանաւոր վարձատրութիւնից:

Գ. ԱՐԱՅԵԱՆ